

تأملی بر پیامدهای سطح خرد سرمایه اجتماعی در ایران

میرطاهر موسوی^۱

ملیحه شیانی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۷/۱۵

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۱/۱۹

چکیده

سرمایه اجتماعی، به عنوان موضوعی بین‌رشته‌ای تأثیر بسزایی در تسهیل ارتباطات انسانی جامعه دارد. این تأثیر در قالب پیامدها در اندیشه صاحب‌نظران و متفکران حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی دیده می‌شوند. براساس دیدگاه‌ها و نظریه‌ها، پیامدهای متعددی برای سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده که در این پژوهش، بخشی از آن‌ها در سطح خرد مطالعه می‌شود. روش پژوهش، پیمایشی است و جامعه آماری را افراد ۱۵ سال به بالای ساکن در مراکز استان‌ها در ایران تشکیل می‌دهند که با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای با فرمول کوکران انتخاب شدند. مهم‌ترین متغیر مورد مطالعه، سرمایه اجتماعی است که در بردارنده مؤلفه‌های مبتنی بر اعتماد و پیوندهای بین‌فردی و بین‌گروهی، تعامل افراد با نهادها و سازمان‌ها و گروه‌های اجتماعی و همچنین همبستگی و انسجام اجتماعی، برخورداری افراد از حمایت اجتماعی و روابط انجمنی است که به صورت شاخص ترکیبی سنجش شده است.

یافته‌ها بیانگر تفاوت کم‌وکیف سرمایه اجتماعی در شهرهای مختلف است که تأثیر خود را بر جامعه، در قالب پیامدها آشکار ساخته است. سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل‌دهنده آن، با افزایش اعتماد، برقراری روابط و پیوندها، انسجام و همبستگی اجتماعی بالاتر، حمایت اجتماعی بیشتر و مشارکت اجتماعی مؤثرتر، تأثیرهای مثبت خود را در ابعاد فردی بازتاب داده است.

واژه‌های کلیدی: رضایت، سرمایه اجتماعی، سلامت، شادی، عام‌گرایی، موفقیت.

^۱. استادیار مرکز تحقیقات مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی (نویسنده مسئول)،
mi.mousavi@uswr.ac.ir

^۲. دانشیار گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، mshiani@ut.ac.ir

مقدمه

سرمایه اجتماعی، موضوعی بین‌رشته‌ای است که نقش آن تسهیل ارتباطات انسانی در جامعه است. این سرمایه از دیرباز در روابط اجتماعی و کنش‌های مردم وجود داشته که امروزه با رویکرد علمی به آن توجه شده است. نقش سرمایه اجتماعی در ارتباط‌های انسانی به‌مثابه چسب اجتماعی است که زمینه پایداری و انسجام روابط اجتماعی را فراهم می‌سازد. بر همین اساس، یکی از مباحث جدی در جامعه‌شناسی، تضعیف روابط، اعتماد، همبستگی و انسجام اجتماعی است. می‌توان گفت از جمله دغدغه‌های اساسی جامعه‌شناسی، روند روبه‌کاهش مناسبات اجتماعی و افزایش آسیب‌هاست؛ چنانکه منتقدان جامعه‌شناسی نظیر دورکیم، تونیس، زیمل، مارکس و وبر به آن اشاره کرده‌اند. به موازات افزایش جمعیت در جامعه جدید، تقسیم کار، عقلانیت مدرن و...، تحولی در میزان و نوع روابط اجتماعی پدید آمده است. پیامد چنین شرایطی، علاوه بر ناپایداری روابط و کاهش اعتماد اجتماعی، به‌خطراتدن منابع و اهدافی است که تمامی اعضای جامعه به‌دنبال آن‌اند. به بیان فلورا، سرمایه اجتماعی را می‌توان حاصل پدیده‌های زیر در یک سیستم اجتماعی دانست: اعتماد متقابل، تعامل اجتماعی متقابل، گروه‌های اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصویری مشترک از آینده، کار گروهی و...

سرمایه اجتماعی در زندگی افراد جامعه، راه‌حلی برای برطرف‌کردن پیامدهای منفی و تقویت پیامدهای مثبت است. تنزل سرمایه اجتماعی، تأثیر منفی بر جامعه می‌گذارد و تقویت آن، رشد و توسعه جامعه را به‌دنبال دارد. به سخن جیمز کلنن، این ثروت، شیء واحدی نیست؛ بلکه ویژگی‌هایی است که در ساختار اجتماعی وجود دارد و سبب می‌شود افراد با سهولت بیشتری وارد کنش اجتماعی شوند. این نوع سرمایه، امکان دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبود آن دست‌نیافتنی است، فراهم می‌سازد. در شرایط وجود سرمایه اجتماعی، شاهد بسط و گسترش فرایند مشارکت در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و نیز بسط انجمن‌های داوطلبانه هستیم؛ فرایندی که درنهایت، سازوکار مؤثری برای نیل به توسعه است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۷۹).

بنابراین، سنجش سرمایه اجتماعی به افراد جامعه کمک می‌کند تا مسائل را بازاندیشی کنند، تصمیم‌های بهتری برای برنامه‌ریزی بگیرند و انسجام پیوسته را شکل دهند. داشتن شاخص‌های مناسب و سنجش دقیق سرمایه اجتماعی، هم به جوامع و هم به حکومت‌ها کمک می‌کند که تقویت آن را در دستور کار قرار دهند؛ بنابراین، از جمله شیوه‌های پی‌بردن

به وضعیت سرمایه اجتماعی، آگاهی از پیامدهای آن است که از اهمیت شایان توجهی در امر برنامه‌ریزی در راستای تحقق توسعه اجتماعی پایدار برخوردار است.

طرح مسئله

پیامدهای سرمایه اجتماعی را می‌توان در سطوح کلان و خرد بررسی کرد. به‌نظر برایان ترنر، سرمایه اجتماعی به‌عنوان قدرت، پیامدهای مهمی در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی به‌دنبال دارد. در صحبت از اجتماع^۱ به‌عنوان منبع حمایت‌کننده از فرد در برابر خطر، اجتماع‌ها ظرف‌های قدرت^۲ به‌شمار می‌روند که از طریق سرمایه اجتماعی و فرهنگی طبقه‌بندی می‌شوند. سرمایه اجتماعی، را هم می‌توان پلی بین اجتماع‌ها و هم سدی در میان آن‌ها تلقی کرد. به باور ترنر، تئوری سرمایه اجتماعی درکل به دو صورت، نابرابری را به سلامتی مرتبط می‌سازد. اولین روش تلاش می‌کند تا پاسخ‌های روانی افراد را از دیدگاه اعتقاد و همبستگی اجتماعی به جوامعی که برابری اجتماعی در آن‌ها رایج است، به هم مرتبط کند. در دومین روش، نابرابری درآمد، با سرمایه‌گذاری عمومی در زیرساخت‌های اجتماعی از قبیل ساخت مسکن، آموزش و پرورش و بهداشت مرتبط است. این شرایط مادی، پیامدهای مستقیمی بر سلامتی افراد، به‌ویژه گروه‌های کم‌درآمد دارد. به‌عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی به‌عنوان سرمایه‌گذاری مادی در جامعه، سطح سلامت افراد را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد (ترنر، ۲۰۰۳: ۱۳-۱۴).

بدیهی است در سطح کلان، «سهم و نقش بالقوه سرمایه اجتماعی در امر توسعه چشمگیر است و این امر با رشد روزافزون دانش و علم تجربی تأیید و تقویت می‌شود» (پانتام، ۱۹۹۸). این نقش بالقوه، از طریق تلاش‌های اخیر که هدف آن، دموکراتیک‌کردن و توازن توسعه است، اهمیت بیشتری یافته است (استیگلز، ۱۹۹۸). سازمان‌های بین‌المللی، دولت‌های ملی و سازمان‌های غیردولتی، سرمایه اجتماعی را شکل مهمی از سرمایه تلقی می‌کنند که برای عملی‌کردن توسعه پایدار ضروری است؛ بنابراین، استفاده موفق از سرمایه اجتماعی، بدون فهم تأثیرهای مثبت و منفی آن غیرممکن است و این امر نیز بدون ارتقای محیط‌های توانمند- که تلاش‌های اجتماعی و مشارکت‌جو را تسهیل کند- عملی نیست» (پانتیجا، ۲۰۰۲)؛ بنابراین، باید تأکید کرد که مفهوم سرمایه اجتماعی، مفهومی سراسر خیر و دارای پیامدهای مثبت مطلق نیست؛ بلکه همزمان در جنبه‌هایی خاص، پیامدهای منفی را در جامعه از خود برجای می‌گذارد.

^۱. Community

^۲. Receptacles of power

با وجود این، توجه به پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی، خاصیت حقیقی سرمایه اجتماعی است؛ زیرا این مبحث مانند بقیه مباحث مربوط به سرمایه‌ها، به دنبال ایجاد شرایط رفاهی - انسانی بهتر است. «تازگی و نیروی اکتشافی سرمایه اجتماعی، دو سرچشمه دارد: نخست آنکه این مفهوم، بر پیامدهای مثبت جامعه‌پذیری متمرکز است و ویژگی‌های کمتر جالب توجه آن را کنار می‌گذارد. دوم آنکه پیامدهای مثبت را در چارچوب فراخ‌تر بحث سرمایه جای می‌دهد و توجه را به این نکته جلب می‌کند که چطور چنین اشکال غیرپولی، درست مانند حجم دارایی یا حساب بانکی، سرچشمه‌های مهم قدرت و نفوذند. قابلیت جایگزینی بالقوه منابع متنوع سرمایه، فاصله میان جنبه‌های جامعه‌شناختی و اقتصادی را می‌کاهد و همزمان، توجه سیاست‌گذارانی را جلب می‌کند که به دنبال راه‌حل‌های کم‌هزینه‌تر و غیراقتصادی برای مسائل اجتماعی‌اند» (شارع‌پور، ۱۳۸۳: ۳۰۷).

پیامدهای سرمایه اجتماعی، قابل‌سنجش در سطوح کلان، میانی و خرد است که به صورت نتایج مثبت و منفی، آثار خود را بر جامعه برجای می‌گذارد. در این مطالعه، ضمن تأکید بر این نکات مهم، به پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی در سطح خرد توجه می‌شود که براساس یافته‌های طرح پژوهش ملی «سنجش سرمایه اجتماعی در ایران» تدوین شده است.^۱

مبانی و چارچوب نظری

بررسی منابع و متون نشان می‌دهد به‌هنگام استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی باید به سه موضوع محوری توجه ویژه نشان داد. این سه موضوع عبارت‌اند از: ۱. جوهر یا اصل ذاتی سرمایه اجتماعی، ۲. منابع سرمایه اجتماعی و ۳. نتایج یا پیامدهای سرمایه اجتماعی. وندی استون در قالب‌های اجتماعی عام و خاصی چون زندگی در خانواده و اجتماع، ابعاد اصلی و ویژگی‌های عمده سرمایه اجتماعی را در دو بخش ساختار روابط (شبکه‌ها) و کیفیت روابط (هنجارها) محدود کرده است. براین اساس، در ساخت شبکه‌ها و روابط اجتماعی می‌توان مقوله‌های زیر را به‌عنوان ویژگی‌های سرمایه اجتماعی مشخص کرد: ۱. نوع روابط رسمی یا غیررسمی، ۲. اندازه شبکه‌ها (محدود یا گسترده)، ۳. ساختار درونی روابط قابل تقسیم به گروه‌های متجانس و نامتجانس و ۴. ساختار بیرونی، روابط باز یا بسته.

^۱ این طرح در سال ۱۳۸۶ در ۳۰ استان کشور با حمایت مالی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی توسط دکتر میرطاهر موسوی در دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی به‌تمام رسید.

هنجارهای اصلی که کیفیت این مناسبات اجتماعی را تعیین می‌کنند، عبارت‌اند از:
۱. هنجار اعتماد که هم در میان اعضای شبکه و بین شبکه‌ها و هم در سطح نهادی آن مطرح است و ۲. هنجار عمل متقابل (بده‌بستان) که به صورت مستقیم/ غیرمستقیم یا فوری/ با تأخیر مورد توجه بوده است.

استون معتقد است مؤلفه‌های به‌کاررفته در پژوهش‌های سرمایه اجتماعی را می‌توان به دو دسته «بی‌واسطه»^۱ و «باواسطه»^۲ طبقه‌بندی کرد. شاخص‌های باواسطه سرمایه اجتماعی، در واقع پیامدها یا برآمدهای^۳ سرمایه اجتماعی است که به مؤلفه‌های اصلی شبکه‌ها، اعتماد و بده‌بستان اشاره دارد.

معروف‌ترین کاربرد این رویکرد را می‌توان در کار پاتنام در تحلیل کاهش مدنیت در آمریکا یافت که براساس عضویت در انجمن‌ها و گروه‌های رسمی انجام گرفته است. موارد مشابه کاربرد اعتماد، در کارهای انیکس و بولن و بده‌بستان در کار رز است که اغلب از مؤلفه‌های بی‌واسطه (مجاور) سرمایه اجتماعی استفاده کرده‌اند (استون، ۲۰۰۱: ۷).

شاخص‌های باواسطه (دور) سرمایه اجتماعی، آن‌دسته از پیامدهای سرمایه اجتماعی هستند که به‌طورمستقیم به عناصر کلیدی آن اشاره ندارند. نمونه کاربرد این‌گونه شاخص‌ها را در مطالعه سرمایه اجتماعی و سلامت توسط اسپلبرگ (۱۹۹۷) می‌توان یافت که از شاخص‌های امید به زندگی، نرخ خودکشی، وضع سلامت، بارداری نوجوانان، نرخ جرم، اشتغال، بیکاری، درآمد خانوادگی، اشکال روابط زناشویی و فروپاشی آن، رشد تولید ناخالص داخلی، تعادل بازرگانی و اطمینان شغلی استفاده کرده است.

برخلاف پاتنام، کلمن، فوکویاما و ولکاک استدلال می‌کنند که تعاریف سرمایه اجتماعی، باید ابتدا بر منابع و نه پیامدها و نتایج آن متمرکز باشد. اعتماد و هنجارهای متقابل (بده‌بستان)، رعایت حقوق و تعاون، مزایایی هستند که از طریق اشکال خاص روابط اجتماعی ارتقا می‌یابند. این مؤلفه‌ها به‌طور انکارناپذیری در تسهیل و تقویت عملکرد نهادی نقش دارند، اما از روابط اجتماعی مستقل نیستند (ولکاک، ۱۹۹۸: ۱۸۵). ولکاک (۲۰۰۰: ۳۱) معتقد است که اعتماد را باید «نتیجه سرمایه اجتماعی دانست و نه ویژگی اساسی سرمایه اجتماعی».

1. Proximal
2. Distal
3. Outcomes
4. GDP

همان‌طور که نیوتون (۱۹۹۷: ۵۷۸) اظهار می‌دارد، سرمایه اجتماعی ممکن است در واقع، کالاها و خدمات باارزشی را تولید کند، اما نباید فرض کرد که سرمایه اجتماعی با انجام این کار، کالاها و منافع حاصل را قسمتی از تعریف خود تلقی کرده است. به همین صورت، پاکستون بین معیارهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن تفاوت می‌گذارد، اما به این مسئله در تحقیق‌های مربوط به سرمایه اجتماعی کمتر توجه شده است (استون، ۲۰۰۱).

بنابراین، یکی از محورهای بسیار مهم در این بحث، توجه به منافع حاصل از وجود سرمایه اجتماعی است. دسترسی به اطلاعات را از جمله منافع مستقیم سرمایه اجتماعی دانسته‌اند؛ زیرا وجود سرمایه اجتماعی، دسترسی کنشگران به اطلاعات ارزشمند را تسهیل می‌کند. نفوذ و قدرت، به طور بدیهی منافع دیگر سرمایه اجتماعی است. چنانکه پورت در مورد کارآفرینان و کلمن در رابطه با کلپ سنا، بر این بعد سرمایه اجتماعی تأکید دارند.

بالاخره سومین منفعت سرمایه اجتماعی، همبستگی است. هنجارها و اعتقادهای اجتماعی قوی، همراه با میزان بالای انسداد شبکه اجتماعی (شبکه‌های اجتماعی بسته)، گردن نهادن به قواعد و سنت‌های محلی را تشویق می‌کنند و نیاز به کنترل رسمی را کاهش می‌دهند. به سخن دیگر، همبستگی که ناشی از پذیرش هنجارها و اعتقادات، خودبه‌خود مشابه نظام کنترل‌کننده عمل می‌کند که کلمن در مورد همبستگی بالای کاتولیک‌ها و آواچی در مورد سازمان‌های کلان‌محور، به این بعد سرمایه اجتماعی اشاره کرده‌اند.

هر سه نوع منفعت سرمایه اجتماعی، با برون‌دادهایی^۱ مثبت نیز همراه‌اند؛ برای مثال، اطلاعات قابل‌اتکا که توسط سازمانی مشخص تولید شده، به سایر سازمان‌های مشابه در پیش‌بینی نیاز بازار و اولویت مشتریان بالقوه یاری می‌رساند. در نتیجه، اطلاعات به منافع دوسویه یا رفت‌وبرگشت برای تمامی سازمان‌های هم‌جهت و هم‌منفعت منجر می‌شود. همبستگی نیز به مشارکت مدنی در کل اجتماع محلی یا در درون شبکه‌ای از سازمان‌های داوطلبانه منتهی می‌شود. بدین معنا که همبستگی بالای درون شبکه‌ای، به انسجام عملکردی منجر می‌شود و اعضا، همدلانه در امور محله خود مشارکت می‌کنند. چنین امری در مورد سایر شبکه‌ها، در یک محله یا اجتماع محلی نیز صادق است.

شایان ذکر است که منافع سرمایه اجتماعی، به سه مورد یادشده ختم نمی‌شود و مرور منابع و متون به فهرست بلندبالایی از منافع کلی اشاره دارد. تأثیر بر توسعه ناحیه‌ای و ملی، بهره‌وری نوع انسان، یاری‌رساندن به نظریه‌سازی در تخصص‌های گوناگون، دستیابی به جنبه‌های کمتر بررسی‌شده روابط اجتماعی، مفهوم‌سازی جدید به‌ویژه از طریق سنجش‌های

^۱. Externalities

تجربی سرمایه اجتماعی، عام‌گرایی نظری و عملی، افزایش اعتماد درون‌گروهی و بین‌اعضا، احساس شادی و موفقیت، خوش‌بینی به آینده، رضایت از زندگی، مشارکت سیاسی بیشتر، درک بهتر از عملکرد نهادهای حکومتی و غیرحکومتی، تسهیل فرایند تولید ناخالص داخلی، تسهیل کارایی بهتر، شناخت بهتر بازارهای کار، کاهش جرم، بهبود کارایی نهادهای دولتی و غیردولتی، پیشرفت تحصیلی، بهداشت عمومی، اداره مردمی بهتر یا حکمرانی خردمندانه، تأثیر مثبت بر انجام وظایف اقتصادی، مشکل‌یابی بهتر و بنابراین حل مشکل در زمینه‌های متنوع، از جمله نمونه‌های آن است. بعضی از منافع یادشده مانند عام‌گرایی نظری و عملی، احساس شادی، موفقیت، رضایتمندی و مشارکت، به قول استون پیامدهای باواسطه‌ای هستند که درنهایت، به مؤلفه‌های اصلی شبکه‌ها، اعتماد و بده‌بستان ارجاع دارند و باید به آن‌ها توجه شود.

درنهایت، درک سرمایه اجتماعی به‌عنوان منبعی برای توسعه، مستلزم شفاف‌سازی ابعاد سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن است؛ بنابراین، باید تشخیص داده شود که آیا درک یک فرایند اجتماعی فعال، با درک پیامدهای چنین فرایندی متفاوت است یا خیر؛ بنابراین، در اینجا در قالب چارچوب نظری، نگاهی اجمالی به مبحث توسعه و پیامدهای اجتماعی آن ضروری به‌نظر می‌رسد.

توسعه و سرمایه اجتماعی

توسعه «کوششی است برای تعادلی تحقق‌نیافته یا راه‌حلی است در جهت رفع فشارها و مشکلاتی که پیوسته بین بخش‌های مختلف زندگی اجتماعی و انسانی وجود دارد». بر همین مبنا، بروکفیلد معتقد است «فرایند عمومی موجود در این زمینه، این است که اگر توسعه را برحسب پیشرفت به‌سوی اهداف رفاهی نظیر کاهش فقر، بیکاری و نابرابری تعریف کنیم، می‌تواند به‌معنی کاهش فقر، بیکاری، نابرابری، صنعتی‌شدن بیشتر، ارتباطات بهتر، ایجاد نظام اجتماعی مبتنی بر عدالت و افزایش مشارکت در امور سیاسی باشد» (شایان‌مهر، ۱۳۷۷: ۱۸۳).

مفهوم کلیدی‌تری که به‌ویژه در حوزه توسعه، لزوم توجه به پیامدهای سرمایه اجتماعی را ایجاب می‌کند، توسعه پایدار^۱ است. به همین منظور و برای بررسی این فرایند، پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی در سه حوزه توسعه اجتماعی، توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی

^۱ . Sustainable Development

بررسی می‌شود. «منظور از توسعه اجتماعی، اشکال متفاوت کنش متقابل است که در یک جامعه خاص، همراه با توسعه تمدن رخ می‌دهد» (شایان‌مهر، ۱۳۷۷: ۱۹۴).

بسیاری از صاحب‌نظران معاصر، بر بعضی از شاخص‌های توسعه اجتماعی تأکید کرده‌اند. پارسونز بر اجتماع محلی، کلمن بر سرمایه اجتماعی، الکساندر بر جامعه مدنی، مورن بر هویت انسانی، بوردیو بر کنش اجتماعی، دارندورف بر انسان اجتماعی، هابرماس بر عرصه عمومی، ارتباطات اجتماعی و عقلانیت ارتباطی، گیدنز بر هویت شخصی و سرمایه اجتماعی، کرایب بر تجربه هویت، جنکینز بر هویت اجتماعی، بورک بر اعتماد، تعهد و عزت نفس و آرچر بر انسان‌بودن تأکید دارد، اما به موضوع توسعه اجتماعی در ایران، بیشتر از لحاظ بعضی از شاخص‌های آن نظیر هویت، اعتماد اجتماعی و... توجه شده است.

به نظر می‌رسد با اینکه سرمایه اجتماعی بیشترین رابطه را با توسعه اجتماعی دارد، «کمترین پیشرفت در سنجش سرمایه اجتماعی و تعیین تجربی سهم آن در رشد و توسعه اجتماعی حاصل شده است». با وجود این، به ویژه با توجه به مشکل‌های عدیده‌ای که در سطح اجتماع صورت می‌گیرد، ضرورت بحث سرمایه اجتماعی در رفع این مشکل‌ها احساس می‌شود.

توجه به پیامدهای سرمایه اجتماعی در جامعه، در دو عرصه صورت می‌گیرد: «در سطح خرد، سرمایه اجتماعی در درون خانواده، گروه‌ها، احزاب و اقلیت‌ها، یعنی در درون تمام گروه‌هایی که به نوعی حول یک هدف مشترک با هم همکاری می‌کنند، وجود دارد، اما سرمایه اجتماعی در سطح کلان - جایی که همه افراد جامعه در آن فضا با هم تعامل دارند - هم وجود دارد. اگر سرمایه اجتماعی در این سطح تقویت شود، تعامل اجتماعی در سطح جامعه، کم‌هزینه و تسهیل می‌شود. سوارشدن به اتوبوس، مراجعه به ادارات، رفتن به کوه و... همه این‌ها مستلزم برخورد افراد با یکدیگر است که با افزایش سرمایه اجتماعی، آن برخوردها و تعاملات، کم‌هزینه‌تر می‌گردد» (رنانی، ۱۳۸۱: ۱۳۵).

یکی دیگر از ابعاد مهم توسعه پایدار، توسعه سیاسی است؛ به طوری که گاهی بحث توسعه پایدار را سیاسی می‌دانند. «از نظر تاریخی، توسعه سیاسی به مجموعه دگرگونی‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی در یک بستر اطلاق می‌شود. در این فراگرد، جامعه از شیوه‌های رفتار و نگرش سنتی به تدریج فاصله گرفته و وارد عرصه تجدد، نوسازی و دگرگونی می‌شود» (شایان‌مهر، ۱۳۷۷: ۱۸۴). توسعه سیاسی به عنوان یکی از بسترهای توسعه جامعه در سطح کلان، تا حد زیادی متأثر از سرمایه اجتماعی است. تأثیر سرمایه

اجتماعی بر توسعه سیاسی را در دو عرصه افزایش اعتماد و تقویت جامعه مدنی می‌توان بررسی کرد.

اعتماد به‌عنوان مقوله‌ای در حوزه هنجارها، به‌گونه خاصی با مبحث توسعه سیاسی پیوند می‌خورد. یکی از پیامدهای مهم مساوی‌دانستن سرمایه اجتماعی با ایجاد و گسترش شبکه‌های ارتباطی افراد، افزایش اعتماد در سطح جامعه است. به‌نظر می‌رسد که افزایش اعتماد در سطح عمومی، بسترسازی مناسبی برای تحمل کنش‌های اجتماعی کنشگران سیاسی است. همچنین جامعه مدنی، حاصل فرایند اعتماد و مشارکت شهروندان یک جامعه است و به‌نحوی فزاینده از سرمایه اجتماعی تأثیر می‌پذیرد. نتایج پژوهش‌های تجربی حکایت از آن دارند که سرمایه اجتماعی، پیوند مستقیمی با حفظ و بقای دموکراسی در جامعه دارد. عضویت داوطلبانه افراد در انجمن‌ها و سازمان‌های غیررسمی نیز به تقویت مشارکت سیاسی منجر می‌شود.

به‌این ترتیب، نحوه تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی بر دموکراسی، با ایجاد و گسترش جامعه مدنی همراه است. سرمایه اجتماعی از عناصر اساسی توانمندسازی جامعه مدنی و مشارکت اجتماعی-سیاسی با استفاده از گروه‌های داوطلب غیردولتی و گروه‌های غیررسمی است (موسوی، ۱۳۸۶). این سرمایه، عرصه چالش‌برانگیزی است که به دلایل زیر در مباحث اقتصادی، جایگاه ویژه‌ای یافته است:

۱. اقتصاد را از فروض اقتصادی متداول خود جدا می‌کند.
۲. با ورود تعامل‌های اجتماعی، نگرش وسیع‌تری به اقتصاد می‌دهد (اموری، ۱۳۸۳: ۶۶).

بعضی از پیامدهای سرمایه اجتماعی برای توسعه اقتصادی عبارت‌اند از: تسهیل‌گری در بازار، کاهش ریسک، رقابت قاعده‌مند و کاهش فقر. درنهایت، پیامد کمی این شرایط، رشد اقتصادی است.

روش پژوهش

براساس مدل نظری پژوهش، «سرمایه اجتماعی، شبکه‌ای از روابط و پیوندهای مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین‌فردی و بین‌گروهی و تعامل‌های افراد با نهادها، سازمان‌ها و گروه‌های اجتماعی تعریف شده که به همبستگی و انسجام اجتماعی و برخورداری افراد و گروه‌ها از حمایت اجتماعی و انرژی لازم برای تسهیل کنش‌ها در جهت تحقق اهداف فردی و جمعی منجر می‌شود». بدین ترتیب، این سرمایه، تابعی از مجموعه شرایط و عوامل سطوح مستتر و مندرج در خرد، میانه و کلان است که در فرایند شکل‌گیری و دگرگونی‌های آن سهیم‌اند و

خود نیز بر فرایند توسعه اجتماعی و انسانی، تسهیل کنش‌ها، کاهش آسیب‌های اجتماعی و احساس سلامت، رضایت و شادی افراد اثر می‌گذارد. به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی که خود معلول متغیرهای گوناگون است، پس از شکل‌گیری به متغیری مستقل تبدیل می‌شود. بخشی از این آثار، در قالب پیامدهای فردی سرمایه اجتماعی - عام‌گرایی نظری و عملی، احساس شادی، موفقیت، رضایتمندی و سلامتی - در این مقاله مطالعه شده است.

جامعه آماری این پژوهش، مجموع افراد ۱۵ سال به بالا، خانوارهای معمولی شهری ساکن در مراکز ۳۰ استان کشور در تابستان ۱۳۸۶ است. با توجه به محدودیت‌های اطلاعات مورد نیاز، برای محاسبه تعداد نمونه، از روابط موجود در نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است. در روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، برای برآورد نسبت معینی مانند P با خطای مطلق d به حجم نمونه‌ای برابر $n' = \frac{Z^2 p \cdot q}{d^2}$ نیاز داریم. شایان ذکر است که به لحاظ بزرگ‌بودن حجم جامعه آماری، از FPC صرف‌نظر شده است. اگر رابطه خطای مطلق را براساس نسبی^۱ بیان کنیم، داریم:

$$n' = \frac{Z^2 p(1-p)}{(rp)^2} = \frac{Z^2}{r^2} \cdot \frac{1-p}{p}$$

شایان ذکر است که به لحاظ استفاده از نمونه‌گیری دو مرحله‌ای و وجود ضریب همبستگی داخلی مثبت (P)، میزان خطای نسبی، در عمل کمی بیشتر از ۰/۱۰ است. براین اساس، از حداکثر حجم نمونه یعنی ۱۱،۹۳۸ نفر به شرح جدول ۱ استفاده شد.

جدول ۱. حجم نمونه‌های تعیین‌شده در مراکز استان

نمونه	مرکز استان	نسبت مورد نظر	تعداد شهر	گروه جمعیتی
۱۱۰۰	تهران	۰/۲۶	۱	بالای دو و نیم میلیون نفر
۶۵۰	مشهد			
۶۵۰	اصفهان	۰/۶۳	۴	بین یک میلیون تا دو و نیم میلیون نفر
۶۵۰	تبریز			
۶۵۰	شیراز			
۴۰۰	اهواز			
۴۰۰	قم	۰/۴۹	۳	بین پانصد و پنجاه هزار تا یک میلیون نفر
۴۰۰	کرمانشاه			

^۱. Relative Error

ادامه جدول ۱. حجم نمونه‌های تعیین شده در مراکز استان

نمونه	مرکز استان	نسبت مورد نظر	تعداد شهر	گروه جمعیتی
۳۵۰	ارومیه			
۳۵۰	رشت			
۳۵۰	زاهدان			
۳۵۰	همدان			
۳۵۰	قزوین	۰/۵۱	۱۰	از سیصد و پنجاه هزار تا پانصد و پنجاه هزار نفر
۳۵۰	کرمان			
۳۵۰	اراک			
۳۵۰	یزد			
۳۵۰	اردبیل			
۳۵۰	شهرکرد			
۳۰۰	زنجان			
۳۰۰	بندرعباس			
۳۰۰	خرم‌آباد			
۳۰۰	سنندج			
۳۰۰	بیرجند			
۳۰۰	ساری	۰/۵۶	۱۲	کمتر از سیصد و پنجاه هزار نفر
۳۰۰	گرگان			
۳۰۰	بوشهر			
۳۰۰	بجنورد			
۳۰۰	ایلام			
۳۰۰	سمنان			
۳۰۰	یاسوج			

در این پژوهش، از روش پیمایشی استفاده شد. برای ارزیابی اعتبار معرف های مربوط به هریک از ویژگی های اصلی مؤلفه های مورد توجه در تعریف سرمایه اجتماعی، دیدگاه های صاحب نظران در قالب اعتبار صوری به کار رفت و با آزمون های متعدد و تکنیک تحلیل عاملی، پس از انجام پیش آزمون، تعیین اعتبار و اعتماد شد.

جدول ۲. ابزار یا مقیاس پنج‌بعدی سنجش سرمایه اجتماعی در ایران

ردیف	مؤلفه‌ها و شاخص‌ها	عوامل				
		۱	۲	۳	۴	۵
۱	روابط انجمنی - شبکه روابط با گروه‌ها و نهادها					
۱-۱	همکاری با نهادهای مدنی					
۲-۱	عضویت در نهادهای مدنی					
۳-۱	حضور در برنامه‌های نهادهای مدنی					
۴-۱	کمک فکری به نهادهای مدنی					
۵-۱	کمک مالی به نهادهای مدنی					
۶-۱	قبول مسئولیت اجرایی در نهادهای مدنی					
۲	هنجارها و اعتماد اجتماعی - اعتماد به نهادها، گروه‌ها و مسئولان و اطمینان از رعایت اصول و قواعد عملی جمعی (ارزش‌های اخلاقی شهروندی)					
۱-۲	اعتماد به نهادها					
۲-۲	اعتماد به گروه‌های اجتماعی	۰/۸۸۵				
۳-۲	ارزیابی از وضعیت جامعه	۰/۸۲۴				
۴-۲	اعتماد به مسئولان	۰/۷۷۷				
۵-۲	اطمینان از رعایت اخلاق شهروندی	۰/۶۹۰				
۶-۲	اطمینان از رعایت ارزش‌های اخلاقی در جامعه	۰/۶۶۹				
۳	پیوندها و اعتماد بین فردی	۰/۷۷۷				
۱-۳	احساس دوستی و تعلق و یکی‌بودن با دیگران	۰/۷۲۱				
۲-۳	اعتماد به دیگران - اشخاص	۰/۶۷۷				
۳-۳	همکاری، مشارکت داوطلبانه و رفع مشکل دیگران	۰/۶۷۱				
۴-۳	شرکت در فعالیت‌های جمعی دیگران	۰/۷۴۱	۰/۶۶۱			
۵-۳	رفت‌وآمد با دیگران	۰/۷۲۰	۰/۶۴۹			
۴	همبستگی و انسجام اجتماعی	۰/۶۷۲				
۱-۴	میزان پذیرش اجتماعی	۰/۵۸۵				
۲-۴	میزان انسجام بین قومی	۰/۸۳۲	۰/۵۲۸			
۳-۴	میزان مدارای قومی و مذهبی	۰/۸۱۴				
۵	حمایت اجتماعی	۰/۶۳۱				
۱-۵	احساس برخورداری از حمایت جمعی	۰/۸۳۷				

همان‌طورکه در جدول مقیاس آمده، مناسب بودن نمونه و آزمون کاسکوئر بارتلت و معناداری آن در سطح عالی تأیید شده است.

آزمون بارتلت و KMO

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	.846
Bartlett's Test of Approx. Chi-Square	29853.380
Sphericity df	465
Sig.	.000

برای گردآوری داده‌های مورد نیاز و دستیابی به اهداف پژوهش، از پرسشنامه استفاده شد. در توصیف داده‌ها، تکنیک‌های آمار توصیفی به‌ویژه جدول‌های توزیع فراوانی و شاخص‌های مرکزی و در تحلیل و تبیین داده‌ها از آمار استنباطی و آزمون‌های آماری در قالب جدول‌های متقاطع دوبعدی به‌کار گرفته شد. آزمون‌های کاسکوئر و تای کنرال مربوط به جداول دوبعدی به‌تفکیک هر شهر و با حجم نمونه‌های متفاوت برای سنجش معناداری فرضیه‌ها و شدت رابطه به‌دست‌آمده محاسبه شده است.

توصیف یافته‌ها

اطلاعات گردآوری‌شده از شهرهای مراکز استان‌ها در مجموع، مربوط به ۱۲ هزار نمونه است. توزیع فراوانی افراد برحسب استان محل تولد نشان می‌دهد که از تمام استان‌های کشور، افرادی در نمونه حضور داشته‌اند.

بیشتر افراد، بیش از ۲۰ سال است که در شهر مورد بررسی اقامت داشته‌اند و میانگین اقامت در شهر، ۲۷ سال برآورد شده است. در مقایسه اقامت در شهر، مدت اقامت در محله قدمت کمتری دارد. این مسئله بیانگر جابه‌جایی ساکنان شهر در محله‌های مختلف است که ممکن است به دلیل تحولات اجاره مسکن و ثابت ماندن درآمد اقشار معینی از جامعه باشد. براساس یافته‌ها، منزل مسکونی ۵۳/۵ درصد افراد، از اقوام و خویشاوندان دور است؛ درحالی‌که ۴۶/۹ درصد از آن‌ها در فاصله زیاد از دوستان قرار دارند. همچنین فاصله منزل مسکونی پاسخگویان با همکاران ۵۵/۶ درصد دور است؛ بنابراین، اغلب در فاصله دورتری از اقوام و همکاران قرار دارند، ولی به دوستان خود نزدیک‌ترند. در برآورد نهایی، حدود ۲۷ درصد فاصله خانه مسکونی‌شان با دیگران کم، ۳۲/۳ درصد متوسط و ۴۰/۹ درصد زیاد است.

در ویژگی‌های زیستی، ارقام نشان می‌دهند که ۴۹/۷ درصد پاسخگویان زن و ۵۰/۳ درصد آنان مرد هستند. میانگین سنی ۳۳ سال برآورد شده است که ۳۴/۶ درصد در گروه سنی ۱۵-۲۴ سال، ۲۴/۸ درصد ۲۵-۳۴ سال و ۱۹ درصد در گروه سنی ۳۵-۴۴ سال قرار دارند. افراد ۴۵ تا ۵۴ سال ۱۴/۲ درصد و گروه ۵۵ تا ۶۴ سال ۵/۸ درصد نمونه را تشکیل می‌دهند. ۲ درصد از آن‌ها نیز زنان و مردان ۶۵ سال و بالاتر هستند. به این ترتیب،

بیشتر این جمعیت جوان‌اند. با وجود این، تفاوت‌های زیستی نیز به‌خوبی در جمعیت مورد مطالعه قابل‌مشاهده است. اطلاعات زیستی، کاملاً شرایط کلی جمعیتی جامعه را منعکس می‌سازند.

افراد مورد مطالعه، ۲۹/۸ درصد سمت سرپرستی خانوار را دارند، ۳۰/۴ درصد همسر سرپرست و ۳۷/۹ درصد فرزند سرپرست خانوارند. ۲ درصد هم به سایر افراد تعلق دارد. میانگین تحصیلات افراد، ۱۰ سال تحصیلی برآورد شده است. ۲۰ درصد از حجم نمونه، بی‌سواد و دارای تحصیلات ابتدایی، ۱۲/۸ درصد راهنمایی و اکثریت (۴۴/۹ درصد) دارای تحصیلات متوسطه یا دیپلم‌اند. بالغ‌بر ۲۲ درصد نیز مدرک تحصیلی فوق‌دیپلم تا دکتری دارند. از لحاظ وضع فعالیت، ۳۰/۴ درصد افراد خانه‌دار، ۴/۷ درصد بازنشسته، ۱۸/۵ درصد دانشجو و دانش‌آموز، ۱ درصد سرباز و طلبه، ۱۱ درصد بیکار و ۳۴/۴ درصد شاغل‌اند. در میان شاغلان، ۲۲ درصد دارای مشاغل سطح پایین، ۶۴/۹ درصد متوسط و ۱۳/۳ درصد بالا هستند.

براساس یافته‌ها، میانگین درآمد ماهیانه افراد حدود ۲۷۷ هزار تومان است. درعین‌حال، ۲۵/۲ درصد از نمونه، کمتر از ۱۵۰ هزار تومان، ۳۵/۷ درصد ۱۵۱ تا ۲۵۰ هزار تومان، ۲۱/۵ درصد ۲۵۱ تا ۳۵۰ هزار تومان و ۱۷/۶ درصد بیش از ۳۵۰ هزار تومان داشته‌اند.

براساس اطلاعات به‌دست‌آمده، بیش از ۶۰ درصد افراد نمونه متأهل، ۳۶ درصد مجرد و ۴ درصد نیز به‌دلیل فوت یا طلاق همسر نداشته‌اند. متأهلان اغلب دارای همسرانی با تحصیلات متوسطه و دیپلم، ۱۰ درصد دارای همسران بی‌سواد و ۳۴ درصد دارای تحصیلات ابتدایی و راهنمایی گزارش شده‌اند. ۱۲ درصد همسران هم تحصیلات لیسانس و بالاتر دارند. میانگین برآوردشده ۹ سال تحصیلی است. از نظر فعالیت و اشتغال، ۴۰ درصد همسران خانه‌دار، ۷ درصد بازنشسته، ۳/۷ درصد بیکار و ۵۰ درصد هم شاغل‌اند. اکثر شاغلان نیز مشاغل رده‌های متوسط و بالا دارند. پاسخگویان عمدتاً در خانوارهای ۳ تا ۶ نفره زندگی می‌کنند. ۱۵/۲ درصد خانوارها ۷ نفر و بیشتر و ۹/۲ درصد ۱ تا ۲ نفر هستند. میانگین بعد خانوار ۵ نفر است.

از دیگر ویژگی‌های عینی - اجتماعی کنشگران، استفاده از رسانه‌ها و پیگیری اخبار و وقایع کشور است. بالغ‌بر ۷/۷ درصد افراد، اخبار و وقایع را پیگیری نمی‌کنند یا کم پیگیری می‌کنند، ۱۸ درصد هفته‌ای یک بار، ۱۹/۲ درصد سه بار در هفته و اکثریت ۵۵/۱ درصد هرروز اخبار و وقایع را دنبال می‌کنند. از جهت سیاستگذاری و برنامه‌ریزی، باید به چنین

نکته‌ای به شدت توجه کرد. باید توجه شود بیش از نیمی از نمونه، هر روز وقایع را دنبال می‌کنند.

در حدود نیمی از پاسخگویان، از یک رسانه برای آگاهی از اخبار و وقایع کشور استفاده می‌کنند. ۲۹/۱ درصد دو رسانه، ۱۲/۲ درصد سه رسانه و ۹/۴ درصد چهار رسانه و بیشتر را دنبال می‌کنند. تک‌رسانه‌ای بودن، آن هم درمورد تلویزیون، تأثیرگذاری ویژه‌ای را در انتقال اخبار، ارائه اطلاعات و الگوسازی دارد.

بنابراین، از مجموع ویژگی‌های عینی- اجتماعی افراد مورد مطالعه می‌توان به وضعیت متفاوت آنان پی برد. درعین حال، شرایط بیشتر پاسخگویان، نشان‌دهنده قرارگرفتن آنان در طیف متوسط و روبه‌پایین جامعه است. درنهایت اینکه افراد مورد پژوهش از لحاظ ویژگی‌های دیگر همچون باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها، بینش‌ها و کنش‌ها، تفاوت‌های بارزی دارند.

به‌منظور سنجش سرمایه اجتماعی و برآورد میانگین این مفهوم چندبعدی، تمام مؤلفه‌ها شامل پیوندهای مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین فردی و بین گروهی، تعامل‌های افراد با نهادها و سازمان‌ها، همبستگی و انسجام اجتماعی، روابط انجمنی و حمایت اجتماعی ترکیب شدند و سرمایه اجتماعی کل، شامل گونه‌های سه‌گانه درون‌گروهی، برون‌گروهی و میان‌گروهی به‌دست آمد. به‌این ترتیب، در هر یک از شهرها یک شاخص ترکیبی از ابعاد مختلف برآورد شد که در جدول زیر در قالب میانگین مشاهده می‌شود.

جدول ۳. میانگین سرمایه اجتماعی در هر یک از مراکز استان‌های کشور و مقایسه مرتبه آن‌ها از لحاظ

سرمایه اجتماعی و سطح توسعه‌یافتگی

ردیف	شهر	میانگین کل	انحراف استاندارد	کمینه	بیشینه	میانه
۱	اراک	۱۰۱/۶۵۳۰	۱۱/۱۴۱۸۷	۷۱/۷۰	۱۴۹/۷۳	۱۰۰/۲۹۰۳
۲	اردبیل	۱۰۳/۵۲۱۸	۷/۵۱۴۳۷	۸۴/۷۳	۱۲۷/۶۰	۱۰۲/۹۸۷۵
۳	ارومیه	۱۰۲/۲۴۱۲	۸/۴۵۱۹۰	۷۸/۶۱	۱۳۰/۰۲	۱۰۱/۸۴۵۲
۴	اصفهان	۹۷/۸۴۰۹	۹/۲۶۰۸۲	۷۴/۷۰	۱۳۷/۷۲	۹۷/۰۰۱۴
۵	اهواز	۱۰۴/۱۴۸۷	۸/۸۹۸۵۷	۸۴/۲۱	۱۳۴/۵۰	۱۰۳/۵۱۳۷
۶	ایلام	۱۰۳/۰۲۶۲	۸/۵۹۱۲۵	۷۸/۲۵	۱۳۵/۳۳	۱۰۲/۰۴۶۹
۷	بجنورد	۱۰۱/۵۲۰۷	۱۰/۰۱۵۴۹	۷۲/۲۸	۱۴۸/۲۶	۱۰۰/۳۴۹۶
۸	بندرعباس	۱۰۱/۹۸۱۴	۷/۳۹۵۹۶	۸۲/۸۲	۱۲۸/۸۰	۱۰۱/۵۵۳۸
۹	بوشهر	۹۹/۴۵۲۵	۸/۵۱۵۴۹	۶۸/۱۹	۱۲۳/۷۹	۹۸/۵۲۴۲
۱۰	بیرجند	۱۰۲/۳۳۰۶	۸/۷۳۱۲۴	۸۰/۹۶	۱۳۳/۵۰	۱۰۱/۴۳۵۴

ادامه جدول ۳. میانگین سرمایه اجتماعی در هریک از مراکز استان‌های کشور و مقایسه مرتبه آن‌ها از لحاظ سرمایه اجتماعی و سطح توسعه یافتگی

ردیف	شهر	میانگین کل	انحراف استاندارد	کمینه	بیشینه	میان
۱۱	تبریز	۹۸/۱۵۰۴	۸/۸۳۰۴۷	۷۴/۷۳	۱۳۰/۰۹	۹۸/۰۶۱۲
۱۲	تهران	۹۸/۵۹۰۵	۸/۷۹۰۹۹	۷۰/۶۲	۱۴۹/۵۱	۹۸/۳۱۱۴
۱۳	خرم‌آباد	۹۹/۲۱۶۸	۷/۴۱۰۹۹	۷۹/۲۴	۱۳۱/۰۹	۹۸/۸۳۲۲
۱۴	رشت	۹۹/۶۴۳۵	۸/۰۶۶۷۸	۷۹/۱۰	۱۳۶/۳۴	۹۹/۱۸۰۲
۱۵	زاهدان	۱۰۵/۳۸۳۷	۱۳/۳۳۵۳۱	۷۵/۵۱	۱۶۰/۱۸	۱۰۳/۵۵۷۰
۱۶	زنجان	۱۰۲/۳۸۲۳	۱۰/۱۹۰۴۲	۷۹/۱۴	۱۵۵/۰۹	۱۰۱/۳۱۱۳
۱۷	ساری	۱۰۱/۸۹۶۹	۱۱/۵۶۵۶۴	۷۵/۴۲	۱۳۷/۷۷	۱۰۰/۰۲۴۱
۱۸	سمنان	۱۰۰/۱۹۱۲	۸/۴۸۲۴۰	۷۷/۲۸	۱۲۲/۲۳	۹۹/۱۹۵۲
۱۹	سندج	۹۹/۴۱۸۵	۹/۹۶۰۳۱	۷۶/۶۶	۱۳۷/۴۸	۹۸/۳۳۹۸
۲۰	شهرکرد	۱۰۲/۷۳۱۲	۱۰/۴۵۱۹۶	۷۷/۷۶	۱۵۷/۶۹	۱۰۱/۴۹۹۳
۲۱	شیراز	۱۰۱/۱۸۷۸	۸/۸۳۶۵۲	۷۰/۲۰	۱۳۲/۹۶	۱۰۰/۱۱۴۶
۲۲	قزوین	۱۰۱/۱۳۵۷	۹/۴۲۴۰۲	۷۶/۰۱	۱۳۵/۷۵	۱۰۰/۴۰۵۷
۲۳	قم	۹۹/۵۷۲۶	۸/۶۴۶۷۳	۷۷/۸۹	۱۳۵/۷۹	۹۹/۴۱۰۷
۲۴	کرمان	۱۰۰/۰۶۵۳	۸/۵۷۸۷۸	۷۸/۳۵	۱۲۳/۹۵	۹۹/۷۶۰۸
۲۵	کرمانشاه	۱۰۰/۲۳۵۸	۸/۹۱۳۷۶	۷۸/۱۶	۱۳۱/۱۵	۹۹/۳۰۲۴
۲۶	گرگان	۱۰۱/۹۴۸۶	۸/۸۵۵۳۱	۷۷/۴۵	۱۳۶/۰۴	۱۰۱/۲۹۶۴
۲۷	مشهد	۹۸/۳۵۴۱	۷/۴۴۰۸۵	۶۸/۹۹	۱۲۳/۸۶	۹۸/۱۶۳۱
۲۸	همدان	۱۰۰/۵۲۶۰	۹/۴۶۰۷۶	۷۶/۶۳	۱۳۳/۹۰	۹۹/۷۵۰۹
۲۹	یاسوج	۱۰۲/۷۴۹۹	۸/۷۹۳۴۴	۸۱/۳۵	۱۳۴/۴۷	۱۰۱/۸۱۴۵
۳۰	یزد	۹۸/۵۴۶۵	۸/۷۰۹۱۹	۷۰/۳۴	۱۳۷/۲۰	۹۸/۵۴۲۴
	جمع	۱۰۰/۶۴۲۳	۹/۳۱۴۸۷	۶۸/۱۹	۱۶۰/۱۸	۹۹/۸۴۸۴

از آنجا که هدف اصلی پژوهش، مقایسه سرمایه اجتماعی کل در شهرها بود، شاخص‌های مجزا برحسب گونه‌های متخلف سرمایه اجتماعی آورده نشد. ارقام مندرج در جدول، نشان‌دهنده تفاوت میانگین سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های کشور است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، میانگین سرمایه اجتماعی در مراکز توسعه‌نیافته استان‌های کشور نظیر سیستان و بلوچستان و ایلام بالا و برعکس در مراکز توسعه‌یافته نظیر تهران و اصفهان پایین است. شاید این مسئله با واقعیت گسترش شهرها و توسعه نابرابر و نامتوازن

سرمایه اجتماعی به‌ویژه فرسایش نوع قدیم آن و جایگزین‌نشدن با سرمایه اجتماعی جدید قابل تحلیل باشد.

پیامدهای سرمایه اجتماعی

همان‌طور که گفته شد، سرمایه اجتماعی، تابعی از مجموعه شرایط مختلف است که در فرایند شکل‌گیری و دگرگونی‌های آن سهیم‌اند و خود نیز بر فرایند توسعه اجتماعی و انسانی، تسهیل‌کنش‌ها، کاهش آسیب‌های اجتماعی و احساس سلامت، رضایت و شادی افراد اثر می‌گذارند. به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی که خود معلول متغیرهای گوناگون است، پس از شکل‌گیری به متغیری مستقل تبدیل می‌شود. بخشی از این آثار، در قالب پیامدهای سرمایه اجتماعی در سطح خرد مطالعه شده است.

براساس ارقام مندرج در جدول ۲، احساس شادی در تمام شهرها در حد متوسط و زیاد با میانگین ۳/۲۴ است. در مقایسه شهرها، بالاترین احساس شادمانی به‌ترتیب در شهرهای اهواز ۳/۵۳، زنجان ۳/۵۲ و اردبیل ۳/۴۸ وجود دارد و کمترین حد هم متعلق به خرم‌آباد ۳/۰۳، کرمان ۳/۰۵ و اصفهان ۳/۰۸ بوده است. سایر شهرهای مراکز استان‌ها در حدفاصل میان شهرهای مذکور قرار می‌گیرند. به این ترتیب می‌توان اذعان کرد که در شهرهای مختلف با سطوح توسعه‌یافتگی مختلف، شادمانی در حد متوسط و پایین قرار دارد و نیازمند تدابیری برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در کشور است. در مجموع، نسبت شایان توجهی از افراد شهرهای مورد مطالعه احساس موفقیت بالایی دارند، اما در مقایسه می‌توان بالاترین سطح احساس موفقیت را به‌عنوان پیامد دیگر سرمایه اجتماعی به‌ترتیب در شهرهای اهواز ۳/۵۷، سمنان ۳/۵۱ و اردبیل ۳/۴۳ مشاهده کرد و کمترین احساس موفقیت هم در شهرهای خرم‌آباد ۳/۰۴، بجنورد ۴/۰۶ و اصفهان ۳/۰۷ وجود دارد. به این ترتیب، احساس موفقیت در شهرهای مختلف کشور در ۳/۰۶ حد متوسط و پایین است.

بخشی از یافته‌ها مربوط به عام‌گرایی است که نشان می‌دهد افراد در انتخاب دیگران، تا چه حد بر معیارهای عام به‌لحاظ نظری و عملی تأکید کرده‌اند. مطابق یافته‌ها، بالاترین میانگین عام‌گرایی به‌ترتیب در شهرهای اهواز ۳/۷۷، زنجان ۳/۶۸، سنندج و بوشهر ۳/۶۷ وجود دارد و کمترین میزان عام‌گرایی متعلق به شهرهای تبریز ۳/۲۴، رشت ۳/۳۴، شیراز ۳/۳۸ و یزد ۳/۳۸ است. در مجموع، میانگین کل ۳/۴۹ برآورد شده است که نشان‌دهنده عام‌گرایی در حد متوسط است. به این ترتیب، نتایج بیانگر آن است که یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه‌یافتگی، یعنی گرایش به ارزش‌ها و هنجارهای عام در جامعه، در اکثر شهرهای ایران وضعیت مطلوبی ندارد و به این مسئله باید به‌طور جدی از سوی

سیاستگذاران و مسئولان توجه شود تا هرچه بیشتر، زمینه برای انسجام و همبستگی ملی فراهم شود و سطح پذیرش اجتماع‌مداری قومی و مذهبی ارتقا یابد.

در بعد احساس سلامت نیز بین شهرهای ایران تفاوت وجود دارد. با میانگین کل ۳/۷۱، بالاترین احساس سلامت به شهرهای سنندج (۳/۹۰)، سمنان (۳/۸۸) و اهواز (۳/۸۱) اختصاص دارد و کمترین احساس سلامت، متعلق به زاهدان (۳/۵۵)، اصفهان (۳/۵۶)، کرمان (۳/۵۸) و مشهد (۳/۵۸) است. احساس سلامت در مقایسه با سایر پیامدها وضعیت مطلوب‌تری دارد و این، نقطه عطفی در بعد فردی است. با وجود این، همچنان نمی‌توان این بعد از پیامد را برای شهرهای ایران مطلوب دانست.

دیگر پیامد سرمایه اجتماعی، احساس رضایت از زندگی است که در مجموع، ۳/۶۱ برآورد شده است. شهرهای سمنان (۴/۰)، گرگان (۳/۸۷) و تهران (۳/۷۷) بالاترین میزان رضایت از زندگی را دارند و کمترین حد رضایت هم به ساکنان شهرهای خرم‌آباد (۳/۱۱)، زاهدان (۳/۳۳) و ایلام (۳/۴۷) تعلق دارد. یافته‌های مربوط به احساس رضایت، اگرچه وضعیت کاملاً مطلوبی را نشان نمی‌دهد، نکته قابل تأمل، همسویی آن با توسعه‌یافتگی است؛ به طوری که بالاترین میزان رضایت در شهرهای توسعه‌یافته‌تر و کمترین آن در شهرهای توسعه‌نیافته مشاهده می‌شود که باید مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران واقع شود.

به این ترتیب، یافته‌ها بیانگر تفاوت ابعاد مختلف در شهرهای مورد بررسی است. در میان عناصر تشکیل‌دهنده پیامدها، بالاترین میانگین به احساس سلامت تعلق دارد و کمترین حد هم مربوط به احساس شادی است. با توجه به نتایج می‌توان گفت پیامدهای مربوط به سرمایه اجتماعی جدید که با شاخص‌هایی چون عام‌گرایی و انسجام اجتماعی نشان داده شده، پایین است و سایر پیامدها به دلیل عوامل متعدد بالاست. احساس موفقیت، احساس رضایت و احساس شادی، به دلیل روابط شخصی افراد با گروه‌های غیررسمی خانواده، خویشان، دوستان یا سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بالاست. این نتایج، طیف گسترده‌ای از تفاوت‌ها را میان شهرهای مختلف به تصویر می‌کشد که ضمن سیاستگذاری کلی در ارتقای هر بعد در کشور، ضرورت توجه خاص به شهرها را اثبات می‌کند.

جدول ۴. توزیع فراوانی افراد برحسب پیامدهای سرمایه اجتماعی

شهر	احساس شادی			احساس موفقیت			عام‌گرایی			احساس سلامت			احساس رضایت										
	زیاد و بسیار زیاد	تا حدودی	اصلاً و کم	زیاد و بسیار زیاد	تا حدودی	اصلاً و کم	زیاد و بسیار زیاد	تا حدودی	اصلاً و کم	زیاد و بسیار زیاد	تا حدودی	اصلاً و کم	زیاد و بسیار زیاد	تا حدودی	اصلاً و کم								
تهران	۲۵/۵	۳۰/۷	۴۳/۷	۳/۲۵	۲۱/۲	۳۳/۵	۴۵/۳	۳۳/۵	۲۱/۲	۳/۳۱	۲۳/۷	۱۹/۲	۵۷/۱	۳/۴۱	۱۳/۷	۱۴/۹	۱۳/۷	۳/۷۹	۳/۷۱	۱۳/۱	۱۷/۷	۶۹/۲	۳/۷۷
مشهد	۳۲/۴	۲۹/۳	۳۸/۳	۳/۰۹	۲۹	۳۴/۳	۳۶/۷	۳۴/۳	۲۹	۳/۰۹	۲۰/۷	۱۸	۶۱/۳	۳/۴۹	۲۱/۴	۲۱/۴	۲۱/۴	۳/۵۸	۳/۶۵	۱۷/۷	۲۴/۸	۵۷/۵	۳/۵۲
اصفهان	۳۰/۸	۳۱/۶	۳۷/۶	۳/۰۸	۲۹/۱	۳۷/۵	۳۴/۳	۳۷/۵	۲۹/۱	۳/۰۷	۲۶/۱	۱۸/۱	۵۵/۹	۳/۴۰	۱۸/۲	۲۲/۷	۵۹/۲	۳/۵۶	۱۶/۸	۱۶/۸	۲۷/۸	۵۵/۴	۳/۵۳
تبریز	۲۶	۳۳/۲	۴۰/۸	۳/۲۳	۲۳/۳	۲۳/۳	۴۳/۲	۳۳/۵	۲۳/۳	۳/۲۸	۲۷/۵	۲۷/۵	۴۵/۱	۳/۲۴	۱۶/۷	۱۹/۶	۶۳/۷	۳/۶۵	۱۶	۱۶	۳۲/۵	۵۱/۵	۳/۴۹
شیراز	۲۱/۵	۳۱/۱	۴۷/۴	۳/۳۰	۱۹/۳	۳۲/۹	۴۷/۸	۳۲/۹	۱۹/۳	۳/۳۴	۲۰	۲۹/۷	۵۰/۳	۳/۳۸	۱۲/۵	۲۵/۳	۶۲/۲	۳/۶۴	۱۵/۵	۲۴/۹	۵۹/۷	۵۹/۷	۳/۵۴
اهواز	۱۷	۳۳	۵۰	۳/۵۳	۱۹	۲۶/۸	۵۴/۱	۲۶/۸	۱۹	۳/۵۷	۱۴/۶	۱۷/۲	۶۸/۲	۳/۷۷	۱۳/۲	۱۹/۵	۶۷/۳	۳/۸۱	۱۶/۳	۳۰/۳	۵۳/۵	۳/۶۴	۳/۶۴
قم	۲۴/۵	۳۰/۴	۴۵/۲	۳/۲۷	۲۶	۳۵/۹	۳۸/۲	۳۵/۹	۲۶	۳/۱۷	۲۵/۳	۱۹/۱	۵۵/۶	۳/۴۵	۱۸/۷	۱۷/۷	۶۳/۶	۳/۶۴	۱۶/۳	۱۸/۶	۱۸/۶	۶۵/۱	۳/۷۰
کرمانشاه	۳۰/۳	۳۰/۳	۴۷/۳	۳/۲۷	۲۹/۸	۲۳/۸	۴۶/۴	۲۳/۸	۲۹/۸	۳/۲۲	۲۲/۳	۱۲/۵	۶۵/۲	۳/۵۹	۱۹/۵	۱۳/۵	۶۷	۳/۶۸	۲۳/۵	۱۸/۸	۵۷/۸	۳/۴۷	۳/۴۷
رشت	۱۶/۳	۴۲/۱	۴۱/۵	۳/۳۷	۱۳/۲	۴۵/۶	۴۱/۳	۴۵/۶	۱۳/۲	۳/۴۰	۱۷/۶	۳/۶۹	۴۵/۵	۳/۳۴	۱۱/۸	۲۷/۳	۶۰/۹	۳/۷۰	۱۰/۶	۳۴/۱	۵۵/۳	۳/۵۶	۳/۵۶
زاهدان	۲۲/۷	۲۷/۹	۴۹/۴	۳/۳۴	۲۳	۲۶/۴	۵۰/۶	۲۶/۴	۲۳	۳/۳۶	۲۲/۸	۱۷/۹	۵۹/۲	۳/۴۷	۲۱/۳	۱۷/۵	۶۱/۲	۳/۵۵	۱۹	۳۵/۶	۴۵/۴	۳/۳۳	۳/۳۳
همدان	۳۸	۱۷/۷	۴۴/۳	۳/۱۲	۳۵/۴	۲۱/۱	۴۳/۴	۲۱/۱	۳۵/۴	۳/۱۱	۲۸/۹	۷/۵	۶۳/۶	۳/۴۵	۱۸/۹	۸	۷۳/۱	۳/۷۷	۱۸/۶	۱۱/۱	۷۰/۳	۳/۷۳	۳/۷۳
قزوین	۲۶/۹	۳۳/۱	۴۰	۳/۲۴	۲۰	۳۶/۳	۴۳/۷	۳۶/۳	۲۰	۳/۳۲	۱۹/۵	۱۹/۲	۶۱/۳	۳/۵۶	۱۳/۹	۱۶/۸	۶۹/۴	۳/۷۴	۱۴/۶	۱۹/۵	۶۵/۹	۳/۷۱	۳/۷۱
کرمان	۳۰/۳	۳۴/۹	۳۴/۹	۳/۰۵	۲۵/۵	۳۲/۴	۴۲/۱	۳۲/۴	۲۵/۵	۳/۲۰	۲۲/۳	۲۱/۴	۵۶/۲	۳/۴۷	۱۹	۲۳/۶	۵۷/۳	۳/۵۸	۲۲	۲۶/۶	۵۱/۴	۳/۴۴	۳/۴۴
اراک	۳۳/۷	۲۶/۶	۳۹/۷	۳/۱۱	۳۰	۳۰/۶	۳۹/۴	۳۰/۶	۳۰	۳/۱۵	۲۶/۷	۱۵/۴	۵۷/۸	۳/۳۹	۱۶/۶	۱۳/۷	۶۹/۷	۳/۷۷	۱۷/۷	۲۳/۴	۵۸/۹	۳/۶۳	۳/۶۳

ادامه جدول ۴. توزیع فراوانی افراد برحسب پیامدهای سرمایه اجتماعی

شهر	احساس شادی			احساس موفقیت			عام‌گرایی			احساس سلامت			احساس رضایت		
	اصلاً و کم	تا حدودی	زیاد و بسیار زیاد	میانگین	اصلاً و کم	تا حدودی	زیاد و بسیار زیاد	میانگین	اصلاً و کم	تا حدودی	زیاد و بسیار زیاد	میانگین	اصلاً و کم	تا حدودی	زیاد و بسیار زیاد
یزد	۲۴/۹	۳۸	۳۷/۱	۳/۱۷	۲۱/۱	۳۸	۳/۲۱	۲۲/۱	۱۴/۶	۲۱/۷	۶۳/۷	۳/۶۳	۱۰/۳	۳۰/۳	۵۹/۴
اردبیل	۱۶/۳	۳۵/۱	۴۸/۶	۳/۴۸	۱۳/۵	۴۵	۳/۴۳	۱۶/۹	۱۰	۱۵/۷	۷۴/۳	۳/۸۲	۱۲/۹	۳۵/۷	۵۱/۴
شهرکرد	۲۸/۹	۲۲/۶	۴۸/۶	۳/۲۶	۳۰	۲۶/۳	۳/۱۸	۱۸	۱۶/۳	۱۲/۳	۷۱/۳	۳/۷۵	۱۵/۱	۲۰/۳	۶۴/۶
زنجان	۲۳/۴	۲۳/۱	۵۳/۵	۳/۵۲	۲۷/۵	۲۵/۲	۳/۳۱	۱۹/۹	۱۲/۸	۱۱/۷	۷۵/۵	۳/۰۴	۱۸/۱	۱۶/۷	۶۵/۲
بندرعباس	۱۵/۴	۴۰/۱	۴۴/۵	۳/۳۷	۱۵/۶	۴۳/۷	۳/۳۲	۱۶/۳	۱۲/۳	۱۹/۹	۶۷/۸	۳/۷۲	۷/۷	۳۴	۵۸/۲
خرم‌آباد	۳۲/۳	۳۱	۳۶/۷	۳/۰۴	۳۰/۷	۳۹	۳/۰۴	۲۸/۲	۸/۵	۱۷/۱	۶۳/۴	۳/۷۲	۳۱/۴	۲۷/۴	۴۱/۱
سنندج	۳۰/۳	۳۰	۳۹/۷	۳/۱۵	۲۷/۷	۲۶/۷	۳/۲۶	۲۰/۱	۱۶/۷	۱۰	۷۳/۳	۳/۹۰	۱۹/۷	۱۸/۷	۶۱/۷
بیرجند	۲۹/۱	۳۱/۸	۳۹/۲	۳/۱۴	۲۳/۳	۳۶/۱	۳/۲۱	۱۵/۶	۱۴/۲	۱۷/۶	۶۸/۱	۳/۷۴	۱۲/۵	۲۲	۶۵/۵
ساری	۲۸/۳	۲۰/۵	۵۱/۲	۳/۲۹	۲۸/۵	۲۱/۴	۳/۲۸	۲۹	۱۱/۷	۱۹/۷	۶۸/۸	۳/۶۵	۱۷/۶	۱۵/۲	۶۷/۲
گرگان	۲۲/۸	۲۶/۵	۵۰/۷	۳/۳۷	۲۱/۲	۲۸/۳	۳/۳۷	۲۱/۵	۱۴/۳	۱۵/۶	۷۰/۱	۳/۷۷	۹/۷	۱۵/۸	۷۴/۵
بوشهر	۳۱/۱	۳۲/۴	۳۶/۵	۳/۱۳	۲۴/۳	۳۶/۵	۳/۲۱	۱۴	۳/۶۷	۱۵/۵	۶۸/۹	۳/۶۹	۹/۲	۲۵/۵	۶۵/۳
بجنورد	۳۲	۲۵	۴۳	۳/۱۷	۳۱/۷	۳۲/۷	۳/۰۶	۲۹	۳/۴۲	۱۷/۳	۶۷/۳	۳/۷۴	۱۹	۲۱	۶۰
ایلام	۳۱/۳	۲۶	۴۲/۷	۳/۱۶	۳۰	۳۱	۳/۱۲	۱۹/۵	۱۵/۵	۱۵/۲	۶۵/۹	۳/۷۰	۲۲/۱	۲۴/۴	۵۳/۵
سمنان	۲۲/۳	۲۵/۷	۵۲	۳/۳۵	۱۶/۳	۲۵/۳	۳/۵۱	۱۹/۷	۱۲/۳	۱۱/۳	۷۶/۳	۳/۸۸	۷	۸/۳	۸۴/۷
یاسوج	۲۲	۳۵/۷	۴۲/۳	۳/۲۷	۲۲/۱	۳۳/۸	۳/۳۱	۲۲/۵	۳/۴۸	۱۶	۶۸/۷	۳/۷۳	۱۲/۳	۲۲/۳	۶۵/۳
کل	۲۶/۳	۳۰/۲	۴۳/۶	۳/۲۴	۲۴/۳	۳۲/۶	۳/۲۵	۲۱/۹	۳/۴۹	۱۶	۶۷/۱	۳/۷۱	۱۵/۹	۲۳/۹	۶۰/۲

تحلیل یافته‌ها

همان‌گونه که اشاره شد، کم‌ویکیف سرمایه اجتماعی در هر جامعه‌ای، دارای نتایج و پیامدهای متعدد است. چنین پیامدهایی در دیدگاه‌ها و نظریه‌ها به‌گونه‌های مختلف مطرح شده که براساس نوع سرمایه اجتماعی و طبقه‌بندی اجتماع‌ها متفاوت است. از جمله این پیامدها، میزان عام‌گرایی در ابعاد نظری و عملی است که اعتقاد به ارزش‌های عام و رفتارهای غیرخاص‌گرایانه را نشان می‌دهد. براساس یافته‌ها، در میان افراد دارای عام‌گرایی بالا در بعد نظری، ۱۸/۴ درصد سرمایه اجتماعی کم، ۱۸/۳ درصد متوسط و ۲۰ درصد زیاد وجود دارد. درحالی‌که در عام‌گرایی کم، روند معکوس مشاهده می‌شود. با وجود آنکه میزان عام‌گرایی در مجموع کم است، رابطه‌ای مستقیم با سرمایه اجتماعی دارد. مطابق آزمون‌های آماری، با اطمینان بیش از ۹۹ درصد می‌توان گفت سرمایه اجتماعی بالا، عام‌گرایی بیشتری را به‌دنبال دارد. در بعد عملی نیز نتایج نشان‌دهنده پایین‌بودن عام‌گرایی عملی است، اما در همین حد هم بالاترین میزان (۲۵/۷ درصد) مربوط به سرمایه اجتماعی زیاد است. در میان افراد با میزان عام‌گرایی پایین، ۵۱/۹ درصد با سرمایه اجتماعی کم، ۴۸/۵ درصد متوسط و ۴۰/۸ درصد زیاد مشاهده می‌شود. آزمون‌های آماری با سطح معناداری با $P=0/000$ رابطه مستقیم میان عام‌گرایی و سرمایه اجتماعی را تأیید می‌کنند. مطابق یافته‌ها، افرادی که تا حد زیادی خود را شاد می‌دانند، ۳۵ درصد دارای سرمایه اجتماعی کم، ۴۴/۱ درصد متوسط و ۵۵/۴ درصد زیاد هستند. به‌این‌ترتیب، با افزایش میزان سرمایه اجتماعی، احساس شادی و شادمانی هم در افراد بیشتر می‌شود. احساس شادی، پیامد دیگر اعتماد، انسجام اجتماعی یا سرمایه اجتماعی بیشتر است. آزمون‌های آماری نیز معناداری رابطه مستقیم میان دو متغیر را تأیید می‌کنند. دیگر پیامد سرمایه اجتماعی، احساس موفقیت است. پاسخگویانی که در زندگی احساس موفقیت زیادی دارند، ۵۷/۷ درصد از سرمایه اجتماعی زیاد برخوردارند؛ در صورتی‌که این میزان در میان افراد با احساس موفقیت کم به ۱۲/۸ درصد تقلیل می‌یابد؛ بنابراین، هرچه میزان سرمایه اجتماعی در میان افراد بیشتر باشد، احساس موفقیت هم افزون‌تر است. رابطه به‌دست‌آمده با اطمینان بسیار بالایی توسط آزمون‌ها هم معنادار شده است.

احساس سلامت و تندرستی نیز در حد شایان توجهی از سرمایه اجتماعی تأثیر پذیرفته است. افراد دارای احساس سلامت زیاد، ۵۹/۱ درصد از سرمایه اجتماعی کم، ۶۸/۸ درصد متوسط و بیش از ۷۶ درصد از سرمایه اجتماعی زیاد برخوردارند. با افزایش سرمایه اجتماعی در

میان افراد، احساس سلامت نیز روند فزاینده‌ای داشته است. با برآورد آزمون‌های آماری در بالاترین سطح اطمینان $P = 0/000$ می‌توان رابطه معنادار میان احساس سلامت و سرمایه اجتماعی را تأیید کرد.

سرمایه اجتماعی با ایجاد پیوندها، برقراری روابط، انسجام اجتماعی و حمایت اجتماعی، تأثیرهای مثبت خود را بر احساس رضایت از زندگی آشکار ساخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد افراد مورد بررسی که از زندگی احساس رضایت بسیار دارند، ۵۰/۶ درصد از میزان سرمایه اجتماعی کم، ۶۱/۱ درصد متوسط و ۷۲/۶ زیاد برخوردارند. بالاترین حد، در احساس رضایت و سرمایه اجتماعی زیاد مشاهده می‌شود. با افزایش میزان سرمایه اجتماعی، احساس رضایتمندی بیشتر می‌شود. آزمون‌های آماری با اطمینان زیاد، معناداری رابطه را تأیید می‌کنند؛ بنابراین، با توجه به ضعف سرمایه اجتماعی جدید در ایران، پیامدهای حاصل از آن هم ضعیف است. پیامدهای سرمایه اجتماعی در ابعاد توسعه انسانی و اجتماعی، به‌ویژه عام‌گرایی و انسجام جمعی، دارای ضعف است، اما در ابعاد احساس رضایت، احساس سلامت، احساس موفقیت و شادی در وضعیت مطلوب قرار دارد. این امر، محصول ویژگی‌های سرمایه اجتماعی در ایران، یعنی غلبه سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بر سرمایه اجتماعی برون‌گروهی است.

جدول ۵. ارقام و آزمون‌های آماری سنجش رابطه سرمایه اجتماعی با پیامدهای سرمایه اجتماعی

آزمون‌ها										
معناداری	گاما	تای کندال B	معناداری	کرامرز	کی دو	زیاد	متوسط	کم	میزان سرمایه اجتماعی	پیامدها
۰/۰۰۰	۰/۰۵۰	۰/۰۳۲	۰/۰۰۰	۰/۰۲۹	۲۰/۴۱۲	۳۰/۶	۳۳/۸	۲۵/۴	کم	عام‌گرایی نظری
						۴۹/۳	۴۷/۲	۴۶/۲	متوسط	
						۲۰/۰	۱۸/۳	۱۸/۴	زیاد	
۰/۰۰۰	۰/۱۴۹	۰/۰۹۶	۰/۰۰۰	۰/۰۸۴	۱۷۰/۴۰۰	۴۰/۸	۴۸/۵	۵۱/۹	کم	عام‌گرایی عملی
						۳۳/۵	۳۱/۷	۳۳/۴	متوسط	
						۲۵/۷	۱۹/۷	۱۴/۷	زیاد	
۰/۰۰۰	۰/۲۶۹	۰/۱۷۷	۰/۰۰۰	۰/۱۴۶	۵۰۸/۴۳۷	۱۵/۳	۲۳/۸	۳۶/۰	کم	احساس شادی
						۲۹/۳	۳۲/۱	۲۹/۰	متوسط	
						۵۵/۴	۴۴/۱	۳۵/۰	زیاد	
۰/۰۰۰	۰/۳۱۳	۰/۲۰۷	۰/۰۰۰	۰/۱۶۹	۶۸۱/۲۹۴	۱۲/۸	۲۱/۶	۳۴/۷	کم	احساس موفقیت
						۲۹/۵	۳۵/۴	۳۲/۲	متوسط	
						۵۷/۷	۴۳/۰	۳۳/۱	زیاد	
۰/۰۰۰	۰/۲۴۸	۰/۱۴۱	۰/۰۰۰	۰/۱۱۲	۲۹۶/۶۸۷	۱۰/۳	۱۳/۹	۲۱/۸	کم	احساس سلامت
						۱۳/۴	۱۷/۳	۱۹/۱	متوسط	
						۷۶/۳	۶۸/۸	۵۹/۱	زیاد	
۰/۰۰۰	۰/۲۹۷	۰/۱۸۰	۰/۰۰۰	۰/۱۵۱	۵۴۴/۴۶۹	۸/۲	۱۲/۷	۲۴/۳	کم	احساس رضایت از زندگی
						۱۹/۲	۲۶/۲	۲۵/۱	متوسط	
						۷۲/۶	۶۱/۱	۵۰/۶	زیاد	

نتیجه‌گیری

به سرمایه اجتماعی و گونه‌های مختلف آن در دهه اخیر و به‌ویژه با بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی در سطوح مختلف میان کشورها، پس از اتمام جنگ جهانی دوم، به‌عنوان یکی از مفاهیم کانونی در علوم اجتماعی، توجه و اهتمام ویژه نظری و کاربردی شد؛ به‌نحوی که در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی در جوامع، از تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی در کاهش مشکلات اجتماعی و همچنین تقویت روند توسعه، بهره‌برداری فراوانی صورت گرفت. تجارب نشان می‌دهد که میزان سرمایه‌گذاری در بازار سرمایه اجتماعی، قرین توسعه اجتماعی و کاهش ناهنجاری‌ها و آسیب‌ها بوده است. همچنین در شکل‌گیری و ظهور شبکه‌های اجتماعی پیوسته و مستمر، عاملی به نام سرمایه اجتماعی، از یک‌سو زمینه‌ساز ایجاد شبکه‌ها و بسط تعامل‌های اجتماعی است و از سوی دیگر، به‌مثابه عامل چسبندگی در تعامل‌های شبکه‌ای و تسهیلگری بی‌بدیل نقش ایفا کرده است.

بدیهی است نقصان و ضعف سرمایه اجتماعی در جامعه، به‌وضوح در کارکرد سایر سرمایه‌ها از قبیل سرمایه اقتصادی، سرمایه سیاسی، سرمایه فرهنگی، سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی، سرمایه نمادین و سرمایه معنوی تأثیر کاهنده می‌گذارد؛ زیرا سرمایه اجتماعی در میان سایر سرمایه‌ها، نقش میانجی را ایفا می‌کند و عامل کلیدی تبدیل سرمایه‌ها به یکدیگر و ایجاد هم‌افزایی از طریق بسط اعتماد، مشارکت و همبستگی اجتماعی به‌شمار می‌رود.

ابعاد و مؤلفه‌های پیش‌گفته سرمایه اجتماعی، به‌صورت اجتناب‌ناپذیر و زیربنایی در فرایند توسعه جامعه تأثیرگذارند؛ به‌صورتی که بسط سرمایه اجتماعی با محوریت اعتماد و مشارکت اجتماعی در بازار اقتصاد، تسهیلگری و شفافیت را به‌ارمغان می‌آورد، میزان ریسک را به حداقل می‌رساند و مبادله‌های اقتصادی را رونق می‌بخشد. مؤلفه اعتماد اجتماعی و گردش شفاف و صحیح اطلاعات و اعتماد به نخبگان، کارگزاران و مردم، به‌صورت دوسویه نویدبخش توسعه سیاسی است. ظهور و گسترش عرصه عمومی و جامعه مدنی و مشارکت گسترده مردم به‌صورت نهادمند در سرنوشت جامعه و خویش، از جمله کارکردهایی است که سرمایه اجتماعی در شکل‌گیری آن و تحقق توسعه اجتماعی دارد. بالندگی و بهره‌وری، به‌عنوان نیروی انسانی، منبع مهمی به‌شمار می‌رود و نقش کلیدی آن در توسعه پایدار جامعه، مرهون شکل‌گیری صحیح سرمایه اجتماعی و الهام‌بخش آن به سرمایه انسانی و البته سایر سرمایه‌هاست.

براساس یافته‌های پژوهش، کم‌وکیف سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های ایران متفاوت است و این تفاوت در پیامدها نیز در سطح خرد و میان افراد، قابل مشاهده است. از جمله متغیرهای مورد سنجش در این مطالعه، عام‌گرایی است که در ابعاد نظری و عملی اندازه‌گیری شده است. میزان عام‌گرایی که دربردارنده گرایش‌های ذهنی و رفتارهای افراد در حوزه‌های قومیت، مذهب، ملیت و خویشاوندی است، مطابق نتایج، در بعد نظری درحد متوسط رو به بالاست؛ درحالی‌که میزان عام‌گرایی عملی در حد پایین برآورد شده و فاصله معناداری را بین حلقه نظر و حلقه عمل در میان کنشگران نشان می‌دهد. این نکته قابل تأمل، بیانگر وجود زمینه‌های شکل‌گیری و گسترش آسیب‌های اجتماعی در جامعه است.

با وجود پایین‌بودن سطح عام‌گرایی، سایر پیامدها که بر احساسات فردی استوارند، نظیر احساس شادی، احساس موفقیت، احساس سلامت و احساس رضایت از زندگی، در میان افراد، بالا هستند که این مسئله بازتاب برقراری روابط، اعتماد و مشارکت‌های درون‌گروهی و خویشاوندی در جامعه و تشکیل‌دهنده گونه سرمایه اجتماعی سنتی و درون‌گروهی در جامعه ایران است.

با وجود ضعف سرمایه اجتماعی بین‌گروهی و فراگروهی در مقایسه با میزان سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در جامعه ایران، این مفهوم در سه گونه اصلی درون‌گروهی، میان‌گروهی و برون‌گروهی درنظر گرفته شده است؛ بنابراین، برقراری رابطه با هریک از گونه‌ها به‌صورت مجزا پیش‌بینی نشده است و در آن صورت، نتایج متفاوتی را دربردارد. از آنجاکه هدف اصلی این مقاله، سنجش رابطه سرمایه اجتماعی بدون لحاظ‌کردن انواع آن بوده، تأثیر سرمایه اجتماعی، به‌صورت کلی و در قالب پیامدهای مثبت نشان داده شده است.

بنابراین، افزایش میزان سرمایه اجتماعی کل در میان افراد، موجب افزایش عام‌گرایی نظری و عملی شده است که اعتماد به ارزش‌های عام و رفتارهای غیرخاص‌گرایانه را نشان می‌دهد. همچنین سرمایه اجتماعی، رابطه‌ای مستقیم با احساس شادی، احساس رضایت از زندگی، احساس موفقیت و احساس سلامت دارد. به‌این‌ترتیب، سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل‌دهنده آن، با ایجاد و افزایش اعتماد، برقراری روابط و پیوندها، انسجام و همبستگی اجتماعی بالاتر، حمایت اجتماعی بیشتر و مشارکت اجتماعی مؤثرتر، پیامدهای مثبت خود را در ابعاد احساسات فردی و عام‌گرایی در جامعه ایران بازتاب داده است.

در تحلیل نهایی می‌توان یادآور شد که مقوله توسعه، ارتباطی منظم، ارگانیک و دوسویه با سرمایه اجتماعی دارد و نقش سرمایه اجتماعی در شکل‌گیری و بسط توسعه اجتماعی و سیاسی و اقتصادی، چشمگیر است. سرمایه اجتماعی با شکل‌دهی و تقویت عناصری مانند عام‌گرایی نظری، موجب بروز عام‌گرایی عملی می‌شود و از این طریق، بسط شبکه‌های اجتماعی عام، زمینه مشارکت انجمنی و نهادمند و ظهور و تقویت عرصه عمومی و... را فراهم می‌آورد. همچنین سرمایه اجتماعی، با ایجاد اعتماد اجتماعی و گسترش و پایداری آن، زمینه تقلیل شکاف بین ملت‌ها و دولت‌ها را فراهم می‌کند. توسعه سرمایه سیاسی نیز زمینه را برای بسط اعتماد سیاسی بین مردم از یک‌سو و بین مردم و دولتمردان از سوی دیگر آماده می‌سازد و سبب توسعه سیاسی می‌شود.

در عرصه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، روند شکوفایی اقتصادی را بین کنشگران اقتصادی اعم از تجار، بازرگانان، کسبه و اصناف و مؤسسه‌های اقتصادی حقیقی را تسهیل می‌کند. این تأثیرگذاری، به‌روش‌های مختلف حاصل می‌شود، از جمله: ۱. کاهش ریسک سرمایه‌گذاری برای فعالان اقتصادی، ۲. قاعده‌مند شدن رقابت‌های کنشگران اقتصادی، ۳. شفافیت و گردش اطلاعات صحیح در عرصه اقتصاد، ۴. حذف رقابت‌های انحصارگرایانه و رانتی اشخاص و گروه‌ها در عرصه اقتصاد، ۵. تحقق «پایداری» در عرصه اقتصاد خرد و کلان و قابل‌محاسبه و قابل‌اعتماد بودن روندها در تصمیم‌گیری برای شهروندان و ۶. اشباع بازار اشتغال و رشد اقتصادی مطلوب. شایان ذکر است که پیامدهای ناشی از هریک از مؤلفه‌های بالا، به‌طور مؤثری موجب ارتقای سرمایه اجتماعی شهروندان در سطح خرد، میانه و کلان می‌شود و این خود پیامد شایان توجهی برای برنامه‌های توسعه به‌شمار می‌رود.

منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نشر نی.
- اموری، تاکاشی (۱۳۸۳)، «اثرات اقتصادی سرمایه اجتماعی»، ترجمه محمدرضا توکل‌نیا، نشریه اندیشه صادق، شماره ۱۴۹: ۲-۱۴.
- رنانی، محسن (۱۳۸۱)، «سقوط سرمایه اجتماعی، بحران عقلانیت و امتناع برنامه در ایران»، نشریه آفتاب، شماره ۱۶: ۲۶-۳۶.

- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۳)، «ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن»، مجموعه مقالات همایش مسائل اجتماعی ایران، تهران: انجمن جامعه‌شناسی ایران: ۶۳-۸۸.

- شایان‌مهر، علیرضا (۱۳۷۷)، *دائرةالمعارف تطبیقی علوم اجتماعی*، تهران: انتشارات کیهان.
- موسوی، میرطاهر و همکاران (۱۳۸۶)، *طرح تحقیقاتی سنجش سرمایه اجتماعی در ایران*، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.

- Newton, K. (1997), Social capital and democracy , **American Behavioral Scientist**, Vol. 40, No. 5:575-586.
- Pantija, Enrique (2002), **Qualitative Analysis of Social Capital: The Case of Community Development in Coal Mining Areas in Orissa**, India, In Understanding and Measuring Social Capital
- Paxton, P. (1999), Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment , **American Journal of Sociology**, No. 1: 88-127.
- Putnam, R. D. (1998), Foreword , **Housing Policy Debate**, No. 1: V-viii.
- Spellerberg, A. (1997), *Towards a framework for the measurement of social capital* , in D. Robinson (ed.) **Social Capital and Policy Development**, Institute of Policy Studies, Victoria University of Wellington, Wellington NZ.
- Stiglitz, J. (1998), Towards a new paradigm for development: strategies, policies and processes , **Prebisch Lecture**, UNCTAD, Geneva..
- Stone, W. (2001), **Measuring Social Capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life**, Research Paper No. 24, Australian Institute of Family Studies, Melbourne. [online]http://www.aifs.gov.au/ institute/pubs/stone.html.
- Turner. Bryan. (2003), Social Capital, Income, Inequality and Health: the Durkheimian revival **Social theory and health**.No1: 4-20.
- Woolcock, M. & Narayan, D. (2000), " Social Capital: Implication for Development Theory, Research, and Policy", **The World Bank Research Observer**, No2: 225-49.
- Woolcock, M (1998), *Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework* , **theory and society**, No25:1-57